

Neja Blaj Hribar*

Socialni program KNS/SLS skozi prizmo *Slovenskega naroda* (1890–1914)

IZVLEČEK

Konec 19. stoletja je na Kranjskem prišlo do dokončne ločitve med ideološkimi bloki. Politični boji, ki so bili najbolj očitni v dnevnem časopisju, so postali del političnega vsakdana. Članek se osredotoča na socialni program in organizacijo Katoliške narodne stranke ter kako so ju želeli prikazati v liberalnem Slovenskem narodu.

Ključne besede: ideološki boj, Kranjska, socialni program, časopisi, politika

ABSTRACT

THE KNS/SLS SOCIAL PROGRAMME THROUGH THE PRISM OF THE
SLOVENSKI NAROD NEWSPAPER (1890–1914)

By the end of the 19th century, the Slovenian »party« in Carniola had split into ideological blocks. Political disputes, most apparent in daily newspapers, became a part of the everyday political life. The following article focuses on the social programme and organisation of the Catholic National Party (Katoliško narodna stranka), and on how they were seen by the liberal daily newspaper Slovenski narod.

Keywords: ideological struggle, Carniola, social programme, newspaper, politics

* Uni. dipl. zgod. in lit. komp., strokovna sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, neja.blaj-hribar@inz.si

Po prvih »prepirih« med staro- in mladoslovenci v sedemdesetih, ki je sovpadal z liberalno-klerikalnimi trenji po vsej Avstriji, je do dokončnega preloma prišlo proti koncu 19. stoletja. Na Kranjskem politično ločitev taborov postavljam v leto 1890, ko je bilo ustanovljeno Katoliško politično društvo.¹ Seveda do razkola ni prišlo takoj, niti to ni bil enoznačen in enosmeren proces. Do trenj je prihajalo že ves čas sloge, do zaostritve je prišlo v osemdesetih. V *Slovincu* so že leta 1886 zbadali *Slovenski narod*, da se bojijo ločitve, ker nanjo niso pripravljene, in zavrnilo kakršen koli liberalizem.² K »osamosvojitvi« in samostojni politični organizaciji je katoliško stran spodbudil tudi II. katoliški shod na Dunaju maja 1889. Anton Mahnič je takrat v *Rimskem katoliku* izrazil željo, da bi se takšni shodi organizirali po vseh deželah, članek pa zaključil z mislijo: »Morda bi bilo vendar koristno naše javne zadeve malo preverjati ter liberalne pleve ločiti od zlatega katoliškega zrnja.«³

Ločitev duhov in socialno organiziranje KNS/SLS

Ustanovni shod Katoliškega političnega društva je bil 26. januarja 1890. V *Slovenskem narodu* so ob ustanovitvi društvu sicer zaželeli vse dobro, niso pa mogli mimo nekaterih opazk. Društvo naj bi nastalo »čez noč«, skrbela jih je izpustitev pridevnika »slovenski.« Strah jim je vzbujalo predvsem dejstvo, da za društvom stoji »tista mlada duhovščina, ki prisega, da je dr. Mahnič izvrsten mož«, čeprav je vodstvo zaenkrat še v »zmernih rokah«.⁴ S političnim društvom je delo katoliške strani postalo organizirano in dobilo nov zagon. Prirejali so javne shode po vsej Kranjski in s tem širili svoje ideje predvsem med kmečkim prebivalstvom. Leto kasneje je bilo ustanovljeno Konservativno obrtno društvo, s čimer je bil postavljen »temelj katoliški stanovski organizaciji«.⁵

V Katoliško narodno stranko (KNS) so se preoblikovali na I. slovenskem katoliškem shodu, ki je potekal med 29. in 31. avgustom 1892 v Ljubljani. Tam sprejete resolucije so bile osnova za nadaljnje politično delovanje stranke, zajemale pa so skoraj vsa področja javnega življenja. Najpomembnejše za organizacijo so bile socialne resolucije, ki so temeljile na papeški okrožnici *Rerum novarum* (1891) in resolucijah II. avstrijskega katoliškega shoda.⁶ Na podlagi tega programa so v naslednjih letih oblikovali svojo politično in gospodarsko organizacijo, ki je bila temeljna za postopno

1 Za to letnico in dogodek sem se odločila, ker se je takrat, kot je zapisal Ivan Prijatelj, »tudi na zunaj prerezal prt med slovensko narodno-napredno in konservativno stranko«. – Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, zv. 5 (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966), 312. To sicer ni pomenilo popolne prekinitev sodelovanja, a je ponovno slogo zagotovo onemogočilo. Prav tako je bistveno, da ima kakršno koli organizirano delovanje veliko večjo težo kot neorganizirano. Pregled zaključujem z začetkom prve svetovne vojne.

2 Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična*, 275.

3 Dr. Mahnič [Anton Mahnič], »Katoliški shod na Dunaji,« *Rimski katolik* (1888/89), 348.

4 R. [Ivan Tavčar], »Katoliško politično društvo,« *Slovenski narod*, 1. 2. 1890, 1.

5 Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem* (Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928), 43, 44.

6 Podrobneje o shodu in resolucijah: *Ibid.*, 44–47.

uresničitev »nove krščanske družbe«. ⁷ V veliko pomoč jim je bila že izoblikovana cerkvena mreža, na katero so naslonili svojo organizacijo. Prvo Katoliško delavsko društvo je bilo osnovano v Idriji leta 1893, naslednje leto je bilo ustanovljeno Katoliško društvo za delavke v Ljubljani. Decembra 1895 je zaživela Zveza kranjskih posojilnic, kmalu za tem še prvo poljedelsko konsumno društvo v Starem trgu pri Ložu. ⁸ Leta 1898 je bila ustanovljena krovna organizacija Gospodarska zveza. Nastale so tudi številne delniške družbe z industrijsko proizvodnjo in bančnimi posli, s čimer je stranka postala zanimiva tudi za višje sloje. ⁹ Do II. slovenskega katoliškega shoda leta 1900 so ustanovili že 80 posojilnic in 45 kmetijskih in gospodarskih društev. Isto leto se je v reorganizirano Gospodarsko zvezo včlanilo 126 zadrug, Zveza kranjskih posojilnic pa je združevala 45 kreditnih zadrug. ¹⁰ Njihovo število je z leti še naraščalo. Predvsem socialnogospodarsko delovanje se je stranki hitro obrestovalo. Na volitvah leta 1895 v deželni zbor je dobila vse mandate v kmečkih kuriji. Po demokratizaciji volilnega reda leta 1896 pa se je okrepila tudi v mestih in industrijskih središčih.

Liberalna stran je na ponovnem sklicu ustanovnega občnega zbora Slovenskega društva leta 1891 poudarila predvsem pomembnost narodnega vprašanja. ¹¹ Stranko (Napredna stranka, NS¹²) so ustanovili šele leta 1894. Čeprav je podpirala vse stanove, je že takrat poudarjala pomen meščanstva in inteligence, nato pa je vedno bolj postavljala v ospredje interese svoje volilne baze. Ta se je jasno izoblikovala po volitvah v deželni zbor leta 1895. Takrat so izgubili vse kmečke mandate (po tem so jih osvojili le še trikrat, nazadnje leta 1901¹³), več liberalnih veljakov, ki so očitno že slutili volilni preobrat, pa je že pred volitvami prestopilo v katoliško stranko. ¹⁴

Po volilni reformi za državni zbor leta 1896 je NS predlagala spravo. ¹⁵ Ta je bila zavrnjena, a ideja, da bi se vsi slovenski poslanci združili v skupen jugoslovanski klub, je ostala. S Hrvati in Ukrajinci so osnovali Slovansko-krščansko zvezo. Ideja o spravi se je prenesla tudi na deželno raven, ponudila jo je KNS. Osnutek pravne pogodbe, o usklajenem delovanju v deželnem zboru, je bil podpisan na shodu slovenskih in istrsko-hrvaških poslancev septembra 1897 v Ljubljani. ¹⁶ Vsled tega je opaziti upad kritičnih člankov v *Slovenskem narodu*, čeprav napadi niso popolnoma ponehali.

7 Po prenovljeni rimski cerkveni politiki naj bi do »nove krščanske družbe« prišlo tako, da bi se: »katolici organizirali v stranke in najraznovrstnejša združenja«, s katerimi bi ponovno skušali »pokristjaniti posamezna področja zasebnega in javnega življenja.« – Jožko Pirc, »Utopija 'nove krščanske družbe'«, v: *Cerkev, kultura in politika 1890–1941*, ur. France M. Dolinar, Joža Mahnič in Peter Vodopivec (Ljubljana: Slovenska matica, 1993), 109, 110.

8 Erjavec, *Zgodovina*, 103–09. Za podroben pregled ustanavljanja katoliških društev in drugih organizacij gl. *Ibid.*

9 Ferdo Gestrin in Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina. Od konca osemnajstega stoletja do 1918* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966), 282.

10 Erjavec, *Zgodovina*, 111, 112.

11 Zvonko Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje* (Ljubljana: Inštitut za globalne politične študije, 2004), 59.

12 Konec devetdesetih so se preimenovali v Narodno napredno stranko (NNS).

13 Vasilij Melik, »Jeglič in slovenska politika do leta 1918«, v: *Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj (Celje: Mohorjeva družba, 1991), 282.

14 Vasilij Melik, »Družbene razmere v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja«, v: *Missiev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj (Celje: Mohorjeva družba, 1988), 93.

15 Sodelovanje je bilo povezano predvsem v vzponom nemškega nacionalizma, zaradi jezikovnih naredb za Češko.

16 Spravna pogodba je bila podpisana 23. februarja, v *Slovenskem narodu* je bila objavljena 18. marca.

Manjše praske so prihajale z obeh strani, dokler *Slovenski narod* ni obtožil klerikalcev, da kršijo pravno pogodbo. Po pogodbi naj bi na volitvah ohranjali obstoječe mandate, a je KNS drugače tolmačila pogodbo in na dopolnilnih volitvah v deželni zbor vseeno postavila protikandidata.¹⁷ Večja zamera in hujši politični očitek so bila konsumna društva. Njihovo ustanavljanje naj bi se s pogodbo prenehalo oziroma bi nastala le v soglasju z NS. Vendar se KNS tega dogovora ni držala, zato so boji ponovno vzplamteli in *Slovenski narod* je začel pravo gonjo proti konsumnim društvom. Ustanavljanju konsumov so nasprotovali tudi trgovci in obrtniki. V Ljubljani so 6. aprila 1899 organizirali protestni shod, ki so se ga udeležili tudi člani NS.¹⁸ Tam je bila ustvarjena podlaga za osnovanje Trgovskega in obrtnega društva za Kranjsko, ki je zaživelo junija isto leto.

Liberalna stranka se je vse bolj osredotočala le na svojo volilno bazo, kmet pa je bil za njih večinoma le še neučen volivec klerikalcev, ki ga ima v oblasti duhovščina.¹⁹ Tudi zaradi gospodarske zaostalosti in nadvlade predvsem nemškega kapitala liberalna stranka ni imela širše podpore.²⁰ Volilno bazo je že v začetku imela omejeno na premožnejši sloj (ki je bil politično nestabilen) in posvetno inteligenco.²¹ Tudi po strankarski organizaciji so zaostajali za glavnimi političnimi nasprotniki in se niso znali prilagoditi novi, na množicah temelječi politični realnosti.²² Od njih so se postopoma odmikali mlajši radikalnejši elementi v stranki, obvladovali so samo še kulturno področje, medtem ko so politično vedno bolj slabeli. Tudi kasnejše delo NNS (predvsem mladih), povezano z zadrugištvom in delavsko organizacijo, ni prineslo vidnejših uspehov.

Po spremembi volilnega reda je SLS popolnoma prevzela oblast na Kranjskem. Pospeševala je modernizacijo kmetijstva, gradnjo železnic, elektrificirala deželo. Za večji dotok financ je posodobila davčni sistem in »razvijala lastne bančne in zavarovalne zavode«. Stranka je gospodarsko močno pripomogla k razvoju dežele, hkrati pa postopoma »monopolizirala oblast« na vseh področjih družbenega življenja.²³ To se je kazalo predvsem v nastavljanju strankinih pripadnikov v deželne službe in »izstradalni« politiki proti liberalnim učiteljem. Jasno so dali vedeti, da deželni odbor ne bo upošteval nobene občinske prošnje, če je ne bodo prinesli njihovi zastopniki. Podporo so dobivala njihova društva, med njimi zveza klerikalnih zadrug, ki so ji denar nakazali kar iz sklada za ustanovitev slovenske univerze.²⁴

17 »Deželnozbornska volitev,« *Slovenski narod*, 25. 10. 1898, 1.

18 »Shod trgovcev in obrtnikov,« *Slovenski narod*, 6. 4. 1899, 1.

19 Npr. »Klerikalne – Pyrrhove zmage,« *Slovenski narod*, 9. 11. 1895, 1. »Volitev v kmečkih občinah,« *Slovenski narod*, 22. 11. 1895, 1.

20 Jurij Perovšek, *Na poti v moderno. Poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005), 51.

21 Vasilij Melik, »Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje,« v: *Slovinci 1848–1918: razprave in članki* (Mari-bor: Litera, 2002), 638, 639.

22 Irena Selišnik, »Vstop množic v polje političnega na prelomu 20. stoletja na Slovenskem,« *Historični seminar* 12 (2016): 73.

23 Janko Pleterski, *Dr. Ivan Šušteršič, 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma* (Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998), 273.

24 *Ibid.*, 274–79.

Za uspešno vzpostavitev »nove katoliške družbe« sta bili potrebni organizacija in nov moralni in teoretski pristop.²⁵ Moralno in teoretsko osnovo je oznanjal že Luka Jeran, nadaljevala in nadgradila pa sta jo Anton Mahnič in Aleš Ušeničnik. Pri organiziranju se je katoliška stranka oprla na že izoblikovano cerkveno organizacijo. S pomočjo mreže kulturnih, gospodarskih, socialnih in drugih organizacij je izvedla t. i. »pilarizacijo« družbe. Organizacijska struktura Katoliške cerkve se je pokazala kot »najbolj zanesljivo politično orožje in mreža političnih postojank«. Najpomembnejša je bila socialna organizacija, ker je bila z njo sposobna vzeti v zaščito kmeta, s čimer si je omogočila »prevlado slovenskega političnega katolicizma za naslednjega pol stoletja«.²⁶

Ideološki boj v časopisju (na primeru socialnega programa)

Politični časopisi v 19. stoletju niso bili neodvisni, ampak strankarska glasila. Pogosto so se v vlogah novinarjev oziroma urednikov pojavljali tudi politiki.²⁷ Časopisi so bili pomembno orodje političnega marketinga stranke, poročali so o aktualnem dogajanju in hkrati politično »vzgjajali« bralce. Osrednji dnevnik liberalne stranke je bil *Slovenski narod*. Politična »vzgoja« je potekala čez ves časopis, v katerem so predstavljali sami sebe in hkrati oblikovali podobo svojih političnih nasprotnikov. Ti prikazi ne predstavljajo nujno mnenja vseh liberalcev, gre za podobe, ki jih je ustvarjala strankarska politika, se pa ponavljajo pri različnih avtorjih, kar vseeno kaže na neko politično soglasje. Podobe so oblikovali v krajših novicah ter daljših poročilih in uvodnikih. Podobno velja za literarne in polliterarne zvrsti, ki se pojavljajo pod črto. Krajše pripovedi, pesmi in t. i. »pravi« feljtoni,²⁸ ki se nanašajo na politično dogajanje, so večinoma satiričen odziv na točno določen dogodek, ki je (bil) zabeležen nad črto. Pri daljših pripovedih je aktualnost časovno razširjena. Niso osredotočena le na en dogodek ali osebo in imajo s tem večjo sporočilnost. Nasprotnika prikazujejo v več položajih, z več fiktivne snovi. Podobe klerikalcev se pod in nad črto večinoma podvajajo, le da so spodaj opisane bolj lahkotno, skozi drugačno obliko sporočanja.

»V obče so klerikalci tako hudobni, brezvestni in perfidni, kakor si jih navadno mislimo, toda včasih prekose še same sebe in padejo tako globoko, da človeku kar sapa zastane, kadar vidi, česa je klerikalna duša sposobna.«²⁹ Slednji citat je eden najbolj

25 Srečo Dragoš, »'Do skrajnosti za sveto stvar!'«, *Družboslovne razprave* 14, št. 27/28 (1998): 129.

26 Egon Pelikan, »Interpretacije 'posameznika, družbe in naroda' znotraj ideologije političnega katolicizma na Slovenskem«, *Acta Histriae* 17, št. 1-2 (2009): 311, 312.

27 Marko Zajc in Janez Polajnar, *Naši in vaši. Iz zgodovine slovenskega časopisnega diskurza v 19. in začetku 20. stoletja* (Ljubljana: Mirovni inštitut, 2012), 43.

28 Feljton oziroma podlistek ima dva pomena. Lahko gre za časnikarsko tehnični pojem, časopisno rubriko pod črto, ali eno izmed epskih zvrsti. Slednja, »pravi« feljton, je literarna oziroma bolj polliterarna zvrst, ki se navado nahaja v časopisu pod črto, a ne nujno. Kot tudi ni nujno, da je vse, zapisano pod črto, feljton. – France Vreg, *Feljton. Novinarske, polliterarne in literarne oblike na Slovenskem* (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2002), 26, 45.

29 »Å la lanterne!«, *Slovenski narod*, 26. 8. 1899, 1.

zgovornih za liberalno prikazovanje klerikalne stranke. Tako kot je za KNS zapisal Janko Pleterski, da so postopoma začeli »Mahničovo ločitev duhov razumevati kot pravico do satanizacije nasprotnika, ki zasluži samo izključitev in uničenje«,³⁰ so jo s svojega gledišča razumeli tudi liberalci. Napadali niso le stranke in političnih prepričanj, ampak tudi posamezne osebe. Zgled morale in resnicoljubja za njih niso bili ne člani ne podporniki klerikalne stranke. Glavni krivec za politični boj naj bi bila cerkev in njeno vodstvo, ki sta vero spremenila v »politično dekle.«³¹ Največkrat so jim pripisovali nenarodni značaj, okoriščanje na račun kmetov in delavcev ter neetično agitacijo med volitvami. Ko so se liberalci v deželnem zboru znašli v opoziciji, so dobili še več gradiva in možnosti za napade na vladajočo stranko. Očitali so jim površno upravljanje z deželnim denarjem,³² neizpolnjevanje volilnih obljub³³ ter uvajanje »strahovlade«. ³⁴ Pred deželnozborskimi volitvami leta 1913 so zapisali, da kar »vidimo sedaj v naši deželi, to je boj klerikalne družbe proti slovenskemu ljudstvu, boj z duhovščino združene družbe širokovestnih ljudi za gospodstvo nad ljudstvom. / ... / Proti klerikalnemu agitacijskemu delu je treba ljudstvo opozarjati na neizpolnjene obljube, s katerimi so si klerikalci prislepali zaupanje volilcev, na slabo gospodarstvo in na krivično, pristransko in koruptno klerikalno strahovlado ter vzbujati v ljudstvu čut dolžnosti, da je treba v blagor cele dežele in vsega prebivalstva napeti vse moči in spraviti na volišče zadnjega moža, da bo strto klerikalno strankarsko gospodstvo in da nastanejo nove, boljše in veselejše razmere v tej ubogi in izsesani kranjski deželi.«³⁵

Stališča glede gospodarskega in socialnega programa nasprotne stranke so liberalci spreminjali, prav tako kot svoje poglede na socialno vprašanje. V vabilu na ustanovni shod Slovenskega društva so v *Slovenskem narodu* zapisali, da se morajo izboljšati »trgovski in obrtniški interesi«, da se lahko kmečki stan »povzdigne v gmotnem in kulturnem oziru.«³⁶ Rešitev socialnega vprašanja so sprva videli tudi v uvedbi splošne in direktne volilne pravice, saj bi ta prinesla večjo zastopanost Slovanov v državnem zboru ter hkrati ublažila socialna nasprotja v državi. S tem bi se zajezilo tudi širjenje socializma.³⁷ Temeljna zahteva liberalne stranke je bila narodna enakopravnost in s tem povezan napredek narodnega gospodarstva. Osvoboditev od nemškega kapitala naj bi omilila tudi socialno vprašanje. Ob ustanovitvi stranke so se v programu zavzeli tudi za napredek narodnega gospodarstva ter izboljšanje gmotnega stanja vseh stanov. V tem oziru so podprli posojilnice in hranilnice ter pozdravili krščanskosocialno gibanje.³⁸

30 Pleterski, *Dr. Ivan Šušteršič*, 75.

31 Neja Blaj Hribar, »Ločitev škofa-duhovnika in škofa-politika ni iznajdba tega peklenskega slovenskega liberalizma? Duhovščina in Rimskokatoliška cerkev v publicističnih ter literarnih delih *Slovenskega naroda* (1890–1914),« *Zgodovina za vse* 21, št. 2 (2014): 29.

32 »Klerikalci kot oskrbniki deželnega denarja,« *Slovenski narod*, 15. 1. 1911, 3. »Kako gospodarijo z deželnim denarjem?,« *Slovenski narod*, 21. 8. 1913, 3.

33 »Če bi ljudstvo spregledalo...,« *Slovenski narod*, 31. 10. 1913, 1.

34 »Strahovlada,« *Slovenski narod*, 30. 1. 1912, 1.

35 »V boju zoper ljudstvo,« *Slovenski narod*, 18. 11. 1913, 1.

36 »Slovenskim rodoljubom,« *Slovenski narod*, 26. 1. 1891, 1.

37 »Razne misli,« *Slovenski narod*, 15. 10. 1890, 1, 2.

38 »'Narodna stranka' na Kranjskem,« *Slovenski narod*, 1. 12. 1894, 1–3.

Vendar liberalna stran ni verjela v socialni čut katoliških politikov.³⁹ *Slovenski narod* je socialni čut stare konservativne smeri⁴⁰ primerjal z bogatinom, ki se mu je utrnila solza med pripovedjo berača in je hlapcu naročil, naj ga vrže pred vrata, ker mu bo drugače od sočutja počilo srce. Drugače pa bi krščanski socialci, ironično dodaja *Slovenski narod*, »predrugáčili ves svet, razdrli sedanji socialni red in na njegovih razvalinah zgradili nov dom, v katerem bi vladala sreča in blagostanje, v katerem bi bili vsi ljudje srečni in zadovoljni«. ⁴¹ Na to dvojnost katoliške stranke so liberalci večkrat opozarjali. Ignacij Žitnik in Andrej Kalan naj bi sicer bila zagreta podpornika krščanskosocialne ideje (s pristavkom, da le v teoriji), a bosta le izvrševala »ukaze kapitalistov in nasprotnikov krščanskega socializma: škofa Missie in kanonika Kluna«. ⁴² Missia sicer res ni bil pobudnik socialnega gibanja, ni mu pa nasprotoval, saj je želel ohraniti enotno katoliško gibanje. ⁴³

Krščanskosocialno gibanje, kot se je razvilo na Dunaju, je bilo za liberalce izključno gospodarsko združenje proti domnevemu židovskemu oderuštvi, brez verskega pridiha. A potencial socialnega delovanja in antisemitizma so hitro izvohali klerikalci in se razglasili za krščanske socialce. Njihov namen je izključno »vladarstvo klerikalizma, neomejeno gospostvo duhovščine«. To naj bi veljalo za vse avstrijske klerikalce, tudi kranjske. ⁴⁴ Liberalna stran v njihovem programu in delovanju nikoli ni videla iskrenosti in je le iskala njihove pomanjkljivosti. Še bolj kot socialni program pa so bili za liberalce vprašljivi njegovi »izvajalci«. O »kakovosti« klerikalnih poslancev so vseskozi javno dvomili ter to dokazovali z njihovim (ne)delom. Njihovo poslansko skupino v deželnem zboru so prikazovali kot nesposobno za reševanje težjih gospodarskih vprašanj, »čepeli so na svojih stolah in se dolgočasili, kadar so se razpravljala važna gospodarska vprašanja. Klerikalna stranka je bila v dež. zboru sterilna in neplodna kakor kraški svet«. Tako grede le Narodni stranki zasluge za »malone vse, kar se je v gospodarskem oziru sklenilo«. ⁴⁵ V tem članku izrecno poudarijo, da so, v nasprotju s klerikalci, oni usposobljeni za reševanje gospodarskih težav. Tega poudarka ne zasledimo vedno, saj že s prikazom nesposobnosti nasprotnikov samodejno oblikujejo lastno podobo gospodarsko kompetentne stranke. Tako na primer *Slovenski narod* piše, da so 1894, leto pred deželnozbornskimi volitvami, klerikalni poslanci in poslanski kandidati naredili veliko za turizem, saj »nobena dolina ni bila pregloboka, da bi se ne bili vanjo spustili«. O shodih ne želijo grdo govoriti, saj ti prinašajo marsikaj dobrega. Ljudem razlagajo gospodarske zadeve in o njih govorijo malo za šalo ter močno poenostavljeno, da jih tudi najpreprostejši ljudje razumejo. Medtem ko bi strokovnjaki govorili preveč učeno. ⁴⁶

39 Izjema je bil Janez Evangelist Krek, ki so mu pripisovali celo socialistične ideje.

40 Znotraj KNS sta bili združeni dve frakciji, stara konservativna in krščanskosocialna. Katoliška stran je bila prav tako razcepljena kot liberalna, le da je bilo to v javnosti manj znano. – Melik, »Družbene razmere,« 91.

41 »Rudeči socialist v črni suknji,« *Slovenski narod*, 17. 2. 1897, 1.

42 »Klerikalni kandidati,« *Slovenski narod*, 19. 11. 1895, 1.

43 Walter Lukan, »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja,« v: *Missiev simpozij*, 118.

44 »Klerikalizem in pravica,« *Slovenski narod*, 27. 10. 1896, 1.

45 »Gospodarstvo in naši klerikalci,« *Slovenski narod*, 14. 11. 1895, 1.

46 »Nekoliko kritike,« *Slovenski narod*, 15. 9. 1894, 1.

Liberalci so ostro nastopali proti socializmu kot ekonomski predvsem pa politični ideji, a glede na gmotno stanje prebivalstva se jim je zdelo logično, da se širi tudi po slovenskih deželah. Širjenja pa naj ne bi bile krive le ekonomske razmere, ampak posredno tudi KNS. Ljudi so zastrupili s parolo, da je vera v nevarnosti, česar so krivi liberalci, ki so kapitalisti in oderuhi. Nadalje so jim obljubljali še nemogoče spremembe njihovega gmotnega stanja (nižanje davkov, odpuste dolgov itd.) in s tem zasejali »revolucionarno seme«. Njihov program, sestavljen na I. slovenskem katoliškem shodu, je precej socialističen. Ta program so zdaj pozabili, in ko se bo ljudstvo zavedelo, da je bilo prevarano, bo trumoma prestopilo v socialdemokratski tabor.⁴⁷

Šest let kasneje so imeli o katoliškem socialnem programu spet drugačno mnenje. »Krščanski socializem« je le ukradena ideja »modernega liberalizma«. Ko se klerikalizmu ni niti »sanjalo o socialnih zadevah«, je liberalizem že delal za »gospodarsko in duševno povzdigo vseh slojev«. Dokler so se držali tega programa, so med njimi vladale simpatije (te je izrazil tudi prvi zaupni shod narodne stranke leta 1894). Tudi papeževa okrožnica *Rerum novarum* naj bi obsegala vse temeljne nauke modernega liberalizma. A zataknilo se je, ko se je začelo krščanskosocialno gibanje preveč razširjati in je zato vmes posegel Vatikan (za kar naj bi posredovali avstrijski škofje). Vodje krščanskih socialcev naj bi morali podpisati izjavo, da bodo v vsem pokorni svojim škofom in da bodo pustili kapital pri miru, saj je cerkev največji kapitalist. Tako je danes krščanskosocialno gibanje le še svoja karikatura, ki deluje zato, da narode organizira v »fevd katoliške cerkve«.⁴⁸

Najbolj pa je NNS motilo ustanavljanje gospodarskih združenj. Njihov edini namen naj bi bilo uničenje srednjega sloja in s tem političnega nasprotnika. Konec devetdesetih so proti konsumnim društvom začeli pravo časopisno vojno. Duhovniški agitatorji naj bi silili kmete kupovati v konsumih, kjer jim blago prodajajo po višji ceni in slabi »vagi«. Namesto humanitarne naloge konsumna društva pehajo kmeta v prepad, saj opravljajo tudi gostilniško funkcijo, kjer že tako obubožani kmetje zapravijo še zadnji denar za ponarejeno vino in žganje.⁴⁹ Na udaru liberalcev niso bila le konsumna društva, ampak tudi ostale gospodarske organizacije katoliške stranke. Mnogo so pisali o njih, ne le zaradi njihovega kvarnega vpliva, ampak tudi slabega poslovanja. »Klerikalna stranka je našo deželo preplavila z vsakovrstnimi posojilnicami, konsumnimi društvi in psevdo-kmetijskimi zadrugami, a mej vsemi temi napravami ni ne jedne, katera zasluži zaupanje. Nobena teh naprav nima trdne in zanesljive podlage, pač pa se velika večina izmej njih že danes le na umeten način in na korist nekaterih posameznih spekulativnih glav vzdržuje. Ogromna večina teh naprav je pasivna ter živi le ob kreditu. Ta se jim dovoljuje, ker vedo vodilni krogi te katoliške organizacije, da nastane splošen polom, ako le jedna teh klerikalnih naprav napove

47 »Kdo je kriv?«, *Slovenski narod*, 25. 4. 1896, 1, 2.

48 »Krščansko socialstvo, I.«, *Slovenski narod*, 11. 10. 1902, 1.

49 »Konsumna društva«, *Slovenski narod*, 13., 14. 12. 1898 in 28. 1. 1899.

bankerot.«⁵⁰ Njihovo delovanje je podvrženo korupciji,⁵¹ dobičke pa uporabljajo v agitacijske namene.⁵² Nadalje so se v *Slovenskem narodu* vrstile objave o slabem poslovanju, bankrotih in propadih konsumov.

Najbolj znana literarna upodobitev liberalnih kritik konsumnih društev je Tavčarjev »Izgubljeni Bog: Resnična povest, tiskana z nedovoljenjem visokočastitega knezoškofijskega ordinarijata.«⁵³ Povest je izšla kot podlistek *Slovenskega naroda*, nato pa je bila pri Narodni tiskarni izdana tudi kot samostojna knjižica, ki so jo trikrat ponatisnili.⁵⁴ Tavčar je več resničnih dogodkov⁵⁵ povezal v eno zgodbo, dodal nekaj lastnih vložkov, vse skupaj pa zvezal z namero oblatenja in smešenja nasprotnne politične stranke. V prvem delu povesti je opisano delovanje konsumnega društva (vaščanom se je sprva zdelo nepotrebno), ki ga je v moravški župniji osnoval glavni »junak« kaplan Peter. Ker je bil župnik že star in bolan, je kaplan hitro začel dobivati veljavo.⁵⁶ Zgodba vsebuje večino očitkov konsumnim društvom, ki jih je redno ponavljal *Slovenski narod*. Tabla nad prodajalnico ima simbol dveh stiskajočih se rok, večjo pest konsumnikov-duhovnikov in tanko ter izsušeno kmečko, kot prikaz pomoči. A avtor ironično pristavlja, da ne ve, ali se kmečko roko stiska iz prijateljstva ali zato, da se jo iztisne do »zadnje kapljice krvi«. Konsumno društvo toči alkohol, seveda tirolsko ponarejeno vino, ki je cenejše. *Slovenski narod* je večkrat pisal o problemu ponarejenega vina iz vinskih tropin – petijota. Problematična ni le njegova nekakovost, ampak kot nizkocenovnen izdelek predstavlja neloyalno konkurenco domačim vinogradnikom. Prodaja petijota v konsumnih društvih je za vinogradnike »hujša od trtne uši.«⁵⁷ Tudi ostalo prodajno blago v konsumu kaplana Petra je slabe kakovosti. Blago za hlače se je hitro strgalo, omeni se, da je bilo kupljeno »pri Židu« (proti katerim naj bi se s konsumi borili). Poslovanja društva nihče ne pregleduje, odborniki na čast kaplana brez pregleda in na zaupanje odobrijo račune za preteklo leto. Za nameček so knjigovodske knjige le s številkami popisane strani različnih Blaznikovih pratik in starih Mohorjevih koledarjev. Odborniki društva, katerih karakterizacija je povzeta po resničnih osebah,⁵⁸ so nesposobni in nepošteni ljudje. Kot podpornika konsumnih društev Tavčar ošvrkne tudi knezoškofa Jegliča. »Presvitlemu« se je Peter zaradi društva prav prikupil. Ko je birmal v Moravčah, ga je ob večerji pohvalil. Ob negotovanju starega župnika Andreja ga je »presvitli« pokaral, da želijo le pomagati lačnemu ljudstvu, saj: »Mi vemo, kaj je lakot! [sic]«. Nato si je na krožnik dodal dve veliki postrvi in ju zaužil z »blagoslovljenim« apetitom.⁵⁹

50 »Na pesek zidajo,« *Slovenski narod*, 11. 11. 1899, 1.

51 »V barju korupcije,« *Slovenski narod*, 17. 3. 1900, 1, 2.

52 »Nekoliko odgovora,« *Slovenski narod*, 5. 3. 1900, 1, 2.

53 Dr. Ivan Nevesekdo [Ivan Tavčar], »Izgubljeni Bog: Resnična povest, tiskana z nedovoljenjem visokočastitega knezoškofijskega ordinarijata,« *Slovenski narod*, 3., 7., 10., 14. in 17. 2. 1900.

54 Marja Boršnik, »Opombe,« v: Ivan Tavčar, *Zbrano delo, 7. knjiga* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1958), 431.

55 Ibid., 425–40.

56 Več o podobi duhovščine in razlikovanju med »dobrimi« starimi in »slabimi« mladimi duhovniki gl. Blaj Hribar, »Ločitev škofa-duhovnika,« 26–29.

57 Dolenjski vinogradnik, »Glas iz kroga vinogradnikov,« *Slovenski narod*, 27. 3. 1899, 1, 2.

58 Boršnik, »Opombe,« 433.

59 »Izgubljeni Bog,« *Slovenski narod*, 3. 2. 1900, 2.

Podobno poslovanje klerikalnih gospodarskih zavodov opisuje Alojzij Kokalj v delu »Cerkvene miši: Povest iz sedanjosti«. Pripoved prikazuje neuspešen poskus prevzema oblasti v vasi, ki sta ga narekovala škofovska palača in vodstvo SLS. V stereotipnem boju dobrega proti zlemu dobro predstavljata družina Novak, stari župnik Matija Koren, zlo pa duhovnika Jurij Podpečnik in Urh Čuk.⁶⁰ Kaplan Čuk se je kmalu po prihodu v vas z vso vnemo spustil v organizacijo posojilnice in konsumnega društva. Posojilnica je hitro zaživela, saj je šel Čuk takoj po ustanovitvi na »lov za hranilničnimi knjižicami«, ki so mu jih verne ženske dale brez ugovarjanja. Če je župnik Jurij Podpečnik ustanovitev posojilnice podpiral, je bil veliko bolj zadržan do ustanovitve konsuma. Vedel je, da je med »površno teorijo in resno realnostjo veliko brezno«. ⁶¹ Ker pa se je zavedal, da ustanavljanje konsumnih društev podpirajo v SLS in škofovski palači, je kaplana podprl. Le izgovoril se je, da mu ne more pomagati, saj se sam ne spozna na te stvari. Čuk je tako sam na hitro ustanovil konsum, določil odbornike in nadzornike, sebe pa postavil za vodjo. Blago je raje naročil pri »Židih« z Dunaja kot pri liberalcih iz Ljubljane. Zaposlil je dve čedni prodajalki, občasno pomagal tudi sam. Tam je preživel večino svojega časa, prav tako tudi odborniki, ki so jedli in pili na račun konsuma. Zaradi teh pojedin in slabega vodenja sta se oba zavoda znašla v finančnih težavah. Za konsum je Čuk nakupil veliko nepotrebnega blaga, veliko ga je preplačal ter mnogo prodajal na up. S pomočjo prodajalke Rezike je pred prihodom revizorja ponaredil bilance, ki pa zaradi površnega pregleda ni ugotovil napak. Na Rezikino željo, s katero se je kaplan zapletel in je z njim zanosila, ji je zvišal plačo ter ji uredil visoko brezobrestno posojilo. Ko na koncu Čuk zapusti vas in z Reziko odide v Ameriko, izprazne blagajno konsuma ter posojilnice, ključče pa preda »najbolj zabitemu odborniku«. ⁶² Po njegovem odhodu gresta oba zavoda v stečaj.

Številni očitki o spornem delovanju v katoliških gospodarskih zavodih so opisani tudi v besedilu »Skušnjave Tomaža Krmežljavčka: Šaljiva povest« Miroslava Malovrha. V njej spremljamo Tomaževo življenje od rojstva do takrat, ko je postal pomemben klerikalni politik.⁶³ Z delovanjem konsumnih društev se je Krmežljavček srečal na svoji prvi reviziji pri Sv. Janezu. Konsum je bil kljub dobri prodaji pred propadom, saj so odborniki in župnikova kuharica menili, da lahko vse stvari vzamejo zastoj. Prodajalec, ki je imel drugače vse knjige urejene, je sam prosil za revizijo. Z vednostjo prodajalca je Tomaž poneveril nekatere račune in župniku oz. njegovi kuharici ter ostalim odbornikom zaračunal več, kot so vzeli, dobiček pa sta si razdelila. Odbornike je nato naučil, kako morajo ravnati v prihodnje, da konsum ne bo prišel v težave, oni pa bodo tudi dobro poplačani za svoje »delo«. Razložil jim je, »kako se moko in zmlato kavo umetno pomnoži, kako je treba računati obresti in kako se pameten človek pri zamudnih obrestih v svojo korist zaračuna in kar je

60 Luigi Calco [Alojzij Kokalj], »Cerkvene miši. Povest iz sedanjosti«, *Slovenski narod*, 22. 10.–12. 12. 1913.

61 Ibid., 7. 11. 1913, 2.

62 Ibid., 9. 12. 1913, 2.

63 L. Šepetalec [Miroslav Malovrh], »Skušnjave Tomaža Krmežljavčka: Šaljiva povest«, *Slovenski narod*, 13. 3.–21. 7. 1911.

bilo še drugih manipulacij, za katere so zadostovale umstvene zmožnosti konsumskih odbornikov«. ⁶⁴

Propadanje konsuma pri Sv. Janezu spominja na notico v *Slovenskem narodu* o bankrotu konsuma v Kašlju leta 1899. Liberalni časopis je trdil, da so za propad krivi odborniki, ki so jemali blago brez plačila. Da jim ob bankrotu vzetega ne bi bilo treba plačati, so za stanje konsuma okrivili prodajalko. Knjige so bile neurejene, zato so nanjo lahko pritiskali, da je prodala vse svoje imetje in nato odšla v Ameriko. ⁶⁵ Zgodba se sicer ne ujema popolnoma, v Malovrhovem delu se stvari zaradi Tomaževega posredovanja iztečejo drugače. Konsum je tik pred propadom, župnik pa je prepričan, da je za to odgovoren prodajalec, čeprav so odborniki in njegova kuharica tisti, ki so jemali blago. Tomaž z izterjavo dolgov reši konsum in prodajalca. A hkrati odbornike nauči, kako jemati, ne da bi konsum bankrotiral. Blago po »slabi vagi« je drugi očitek liberalnega tabora konsumom. Tretji pa so nepravilnosti v delovanju, kar je opaziti pri Tomaževi drugi reviziji v Petelinjem. Tam je delovanje konsuma popolnoma nepregledno. Z revizijo je imel Tomaž kar nekaj dela, saj – kot je rekel župnik – sam nima nobenega smisla za organizacijo, konsum pa so ustanovili po odločbi škofije. Po končanem delu je ugotovil, da je denarja v blagajni preveč, a od kod ta pribitek zaradi neurejenosti knjig ni mogel ugotoviti. Polovico je zato »pravično« pospravil v svoj žep.

Prikaz poslovanja katoliških gospodarskih organizacij se pri Tavčarju ne razlikuje od tistega v Malovrhovih »Skušnjavah Tomaža Krmežljavčka« in Kokaljevih »Cerkvenih miših«. Vsi prikažejo polno nepravilnosti, površno poslovanje in mnogo goljufij v konsumih ter drugih klerikalnih gospodarskih zavodih. V njih vodstvo zasedajo le mrhovinarji, ki se želijo samo okoristiti na tuj račun, zaradi česar trpi prevarano prebivalstvo.

Skozi socialni program se zrcali največja ideološka razlika med strankama. »Ločitev duhov« in ideološki boj na Kranjskem sovpadata z večanjem demokratizacije družbe, ki je pripeljala do vstopa množic v javno življenje. Vzpenjal se je populizem, spreminjali so se načini političnega boja, strankarske organizacije in dela. Na ravni monarhije so se stranke že po letu 1880 začele osredotočati na posamezne interesne skupine. ⁶⁶ Ta tok sprememb je ob spodbudi drugih krščanskosocialnih gibanj po monarhiji in spremenjeni politiki rimskokatoliške cerkve ujela tudi KNS. Organizacijsko se je prilagodila novemu času, program sestavila po stanovih in prepletla družbo z različnimi interesnimi društvi in združenji. Predvsem pa si je zagotovila prednost pred NNS, ko je s socialnim programom poskrbela za kmečko in delavsko prebivalstvo in ji je hkrati uspelo, tako kot po drugih delih monarhije, demonizirati liberalce kot oligarhe in oderuhe. ⁶⁷ Njena nasprotnica tega koraka ni bila sposobna narediti in je ostala v okvirih političnega delovanja iz obdobja sloge. Čeprav

64 Ibid., 19. 6. 1911, 1.

65 »Bankerotirano konsumno društvo,« *Slovenski narod*, 2. 9. 1899, 3.

66 Pieter M. Judson, *The Habsburg empire. The new History* (Cambridge in London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016), 339.

67 Ibid.

je veskozi ponavljala pomembnost socialnega vprašanja, se je večinoma osredotočila le na branjenje privilegijev svoje volilne baze. Tako so v konsumnih društvih in drugih denarnih ter gospodarskih zavodih KNS videli predvsem kot konkurenco liberalnim trgovcem in obrtnikom. V časopisu so jih prikazovali kot gospodarsko neučinkovite, poslovno neuspešne in predvsem kmetom škodljive. Njihov namen naj bi bil, da dodatno »izsesajo« kmeta in omogočijo »gospodstvo klerikalizma«.

Viri in literatura

Časopisni viri:

- *Rimski katolik*, 1888/9.
- *Slovenski narod*, 1890–1914.

Literatura:

- Bergant, Zvonko. *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana: Inštitut za globalne politične študije, 2004.
- Blaj Hribar, Neja. »Ločitev škofa-duhovnika in škofa-politika ni iznajdba tega peklenkega slovenskega liberalizma: Duhovščina in Rimskokatoliška cerkev v publicističnih in literarnih delih *Slovenskega naroda* (1890–1914).« *Zgodovina za vse* 21, št. 2 (2014): 19–31.
- Boršnik, Marja. »Opombe.« V: Ivan Tavčar, *Zbrano delo, 7. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1958.
- Dragoš, Srečo. »Do skrajnosti za sveto stvar!.« *Družboslovne razprave* 14, št. 27/28 (1998): 121–33.
- Erjavec, Fran. *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928.
- Gestrin, Ferdo in Vasilij Melik. *Slovenska zgodovina. Od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Judson, Pieter M. *The Habsburg empire. The new History*. Cambridge in London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016.
- Lukan, Walter. »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja.« V: *Missiev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, 7–17. Celje: Mohorjeva družba, 1988.
- Melik, Vasilij. »Družbene razmere v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja.« V: *Missiev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, 84–94. Celje: Mohorjeva družba, 1988.
- Melik, Vasilij. »Jeglič in slovenska politika do leta 1918.« V: *Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, 621–28. Celje: Mohorjeva družba, 1991.
- Melik, Vasilij. »Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje.« V: *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*, ur. Viktor Vrtnjak, 637–42. Maribor: Litera, 2002.
- Pelikan, Egon. »Interpretacije 'posameznika, družbe in naroda' znotraj ideologije političnega katolicizma na Slovenskem.« *Acta Histriae* 17, št. 1-2 (2009), 307–20.
- Perovšek, Jurij. *Na poti v moderno. Poglavlja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Pleterski, Janko. *Dr. Ivan Šušteršič, 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998.

- Pirc, Jožko. »Utopija ‚nove krščanske družbe‘?« V: *Cerkev, kultura in politika, 1890–1941*, ur. France M. Dolinar, Joža Mahnič in Peter Vodopivec, 107–20. Ljubljana: Slovenska matica, 1993.
- Prijatelj, Ivan. *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, zvezek 5. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Selišnik, Irena. »Vstop množic v polje političnega na prelomu 20. stoletja na Slovenskem.« *Historični seminar* 12 (2016): 65–85.
- Vreg, France. *Feljton. Novinarske, polliterarne in literarne oblike na Slovenskem*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2002.
- Zajc, Marko in Janez Polajnar, *Naši in vaši. Iz zgodovine slovenskega časopisnega diskurza v 19. in začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2012.

Neja Blaj Hribar

THE KNS/SLS SOCIAL PROGRAMME THROUGH THE PRISM OF THE SLOVENSKI NAROD NEWSPAPER (1890–1914)

SUMMARY

The political division of the Slovenian »party« in Carniola at the end of the 19th century resulted in a new political front that initiated an eager struggle for voters. The split took place in the time of democratisation, establishment of new mass parties, and emergence of new types of party organisation throughout the Austro-Hungarian Empire. The Catholic National Party was better at adjusting to the new times than the liberal National Party. The Catholic National Party adapted their organisation with regard to interest groups, actualized its social programme, and with the aid of the clergy and the Church it implemented certain very successful methods of agitation and organisation. Their liberal opponents lacked organisational structure. They limited themselves to their political base – the bourgeoisie, intellectuals, and wealthier farmers. The liberals mostly focused on the newspaper war, especially in their main daily newspaper *Slovenski narod*. There we can read about their political views on the contemporaneous political situation, how they saw their opponents and their programme. The liberals never believed in the sincerity of the Catholic social programme. They saw all of the Catholic economic organisations and activities as agitation: leading to the overall rule of the Church. They deemed the economic associations as most problematic, as these supposedly did nothing to help the lower classes, but instead drained them and made them dependent on the Catholic party.